

* اکبر علی غازی

سیالکوٹ وچ ”قصہ سوہنی مہینوال“ دی روایت اک تحقیقی جائزہ

Abstract

In this research article, the tradition of Punjabi Folklore "Qissa Sohni Mahinwal" has been elaborated and it is limited only District Sialkot including Narowal. Here, in the article, twelve writers and their "qissas" has been described. Here, the introduction of Syed Hasham Shah, Hafiz Barkhordar Ranjha, Mian Budda Mushtaq Ghartalli, Sundar Singh Naam Dharri, Mistri Noor Uddin, Wasif Badyanvi, Imam Uddin, Aatif Sohlvi, Shabbir Hussain Shabbir Sukhnavi, Abdul Hafeez Qureishi, Mian Ahmad Deen and Prof. Akbar Ali Ghazi and Their tales had been described Shortly.

Keywords: Folklore, Sohni Mahinwal, Sialkot, Hafiz Barkhordar Ranjha, Mian Budda Mushtaq Ghartalli, Sundar Singh Naam Dharri, Mistri Noor Uddin, Wasif Badyanvi, Imam Uddin, Aatif Sohlvi, Shabbir Hussain Shabbir Sukhnavi, Abdul Hafeez Qureishi, Mian Ahmad Deen

پنجابی ادبی روایت وچ قصہ ہیر رانجھا توں بعد قصہ سوہنی مہینوال دی شہرت ثانی منی جاندی اے۔ ایہناں قصیاں وچ قصے دے نال اخلاقیات دا بیان اوہناں نوں سبق آموز بناندا اے۔ عاشق ایہوں عشق دی معراج، صوفی تے سالک ایہوں تصوف تے سلوک دیاں منزلن دا عملی سبق تے دنیا دار و فاء، ایثار تے پیار دا اظہار سمجھدے نیں۔ مذہبی حوالے نال ویکھیا جائے تے ایجاب قبول تے نکاح دے حوالے نال فریقین دی رضامندی دے حق دی حق تلفی بذاتِ خود اک المیہ اے جیہدا عکس پنجابی دے پہلے نمبر تے آن والے قصہ ”ہیر رانجھا“ وچ وی نظر آندا اے۔

قصہ کاری دی روایت دے حوالے نال سیالکوٹ دی دھرتی نوں اک نویکلا مقام حاصل اے۔ پورن بھگت دا واقعہ تے واپریا ای ایسے دھرتی اُتے سی۔ سیالکوٹ دے لکھاریاں نے دہود بادشاہ،

جنگ نامہ رستم، جنگ نامہ امام علی الحق، پورن بھگت، پیر مرادیہ، ڈھول بادشاہ، یوسف زلیخا، لیلیٰ مجنوں، شیریں فرہاد، ہیرا، نجھ، سسی پنوں، مرزا صاحبان تے ہور کئی قصے اپنے اپنے ڈھنگ نال لکھے۔ کیوں جے ہتھلی کھوج قصہ سوئی مہینوال دے حوالے نال اے ایس لئی اسیں گل سید ہاشم شاہ تھر پالوی توں ٹورنے آں۔ سوئی مہینوال داسب توں پہلا، مکمل تے دستیاب قصہ ایہناں دا ای اے۔ سید ہاشم شاہ ہوراں دا جنم ورہا 1735ء⁽¹⁾ اے۔ اوہناں 108 سال عمر پائی۔ اوہ اپنا قصہ سوئی مہینوال 1829ء⁽²⁾ توں پہلے یعنی چورانوے سال دی عمر وچ لکھ چکے سن۔ اوہناں دسیا اے جے سوئی مہینوال دا قصہ شاہ جہان دے دور 1627ء توں لے کے 1658ء دے وچکار واپریا۔ اوہ لکھدے نیں:

ہاشم نیک زمانے اندر شاہ جہان دے وارے⁽³⁾

سوئی مہینوال دا واقعہ کدوں واپریا؟ ایس سوال دا جواب لکھن لئی جدوں اسیں تاریخ دے ورتے پھرو لے آں تے اے تک سانوں سید ہاشم شاہ توں پہلے دا کوئی تاریخی حوالہ ہتھ نہیں لگدا۔ شاہ صاحب توں پہلے دے شاعران شاہ حسین لاہوری (1538-1600ء)، بھائی گرداس (1551-1631ء)، گورو گوبند سنگھ (1666-1708ء) تے بلھے شاہ (1680-1752ء)⁽⁴⁾ دے کلام وچ ایس قصے دے کرداراں دی استعارے دے طور تے ورتوں دسدی اے جے ایہ کہانی گھٹوگھٹ 1538ء یعنی شاہ حسین دے جنم توں وی پہلے دی اے۔

ہاشم شاہ ہوراں نے اپنے ایس دعوے دی کوئی دلیل نہیں دی جے اوہناں ایہدے دور دا اندازہ کنج لایا سی۔ کسے کتاب وچ پڑھیا سی یا کسے بزرگ نے دسیا سی۔ ایس لئی اسیں شاہ جہان دے دور نوں وی درست نہیں من سکدے۔ شاہ حسین تے بلھے شاہ کول مہینوال دا ذکر دسد اے جے ایہ قصہ شاہ جہان توں ای نہیں سگوں شاہ حسین توں وی پہلے دا اے۔

شاہ حسین توں بعد تقریباً اوہناں ساریاں شاعراں نے جیہناں ایہدا دور دسن دی کوشش کیتی اے اوہ ایسے دور ول اشارہ کر دے نیں۔ بھوویں انا نوے سال اک قصے دی مشاہوری تے ایس پدھرتے شاعران دی ورتوں وچ آن لئی بہتے نہیں پر فیرونی نیا جاسکدا اے۔ ہاشم شاہ ہوراں بغیر کسے وجہ توں ایس قصے نوں شاہ جہان نال جوڑ دتا تے باقی لکھاری وی اوہناں دی ریس کر کے اوہ ای دور لکھدے رہے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی دی سہنی مہیار ہووے یا مٹھی دا لکھیا قصہ چندر بدن تے مہی یار، ایہ اک ای قصہ نہیں لگدے۔⁽⁵⁾ ایہناں قصیاں دا آپس وچ اینا گوتعلق اے جتا کو عشق دیاں کہانیاں یا داستاناں وچ ماحول، مذہب، روایات تے سماجی قدراں دی وجہ توں ہو سکدا اے۔ سوئی مہینوال دا قصہ پاکستانی گجرات وچ پیش آیا۔ البتہ شاعراں نے اپنے مزاج، داستان بارے علم تے اپنے اپنے سماجی روایات دے چائن وچ وادھے گھائے ضرور کیتے نیں۔

اٹھارویں صدی دے پہلے ادھ وچ سانوں ایس پیار کہانی نوں اک داستان یا قصے دے روپ

وچ لکھن دا ثبوت ملدا اے جدوں کہ ایس پہلے یا مڈھلے دور دے لکھاریاں نے پورا قصہ لکھن دی تھاں کسے اک کچھ نوں سامنے رکھیا سی تے سی حرفی وچ گل مکا دتی سی۔ اوہناں سی حرفیاں نوں مکمل قصے نہیں آکھیا جاسکدا۔ بہتے قصے ایس کہانی دے اوس انگ اُتے اُسے سن جیہدے وچ سوئی اپنی جان تے کھید کے اپنے عاشق نوں ملن لئی ٹھاٹھاں مار دے دریا وچ ٹھل پیندی اے۔ اوس آخری رات دی کہانی بہتیاں شاعراں بیان کیتی اے تے کجھناں صرف کچھ گھڑے تے ٹھلن والی انٹلی دیری نوں موضوع بنایا اے۔ ہرکھ والی گل ایہ وے پئی ایہناں ادھ بچدیاں تے علیاں قصیاں نوں وی سائین لئی کوئی پر بندھ کیتا گیا نظر نہیں آندا۔ لکھاریاں توں دکھ ماں بولی نال پیار کرن والیاں وی اُچ پدھر دا کوئی سانجھا پنڈھار بنان دا آہر نہیں کیتا۔ سوئی مہینوال دے دستیاب قصیاں دے حوالے نال پہلاناں سید ہاشم شاہ دا اے۔ اوہناں دا قصہ دستیاب اے تے تسلسل نال تاریخ دے ور قیاں تے دسدا آ رہیا اے۔ ڈاکٹر مان سنگھ امرت دی تحقیق دسدی اے جے سید ہاشم شاہ ہوراں توں پہلے وی کجھ لکھاریاں نے ایہ قصہ لکھیا سی پر اوہناں بارے معلوماتاں گھٹ وی نیں تے پکیاں پیڈیاں وی نہیں۔

ڈاکٹر مان سنگھ امرت نے اپنے پی ایچ ڈی دے مقالے وچ دسیا اے جے سید ہاشم شاہ تھرپالوی توں پہلاں صاحب سنگھ، سلطان محمد تے مہر سنگھ سی حرفی وچ قصہ سوئی مہینوال لکھ چکے سن۔ اوہناں حافظ برخوردار ہوراں بارے وی دس پائی اے۔ صاحب سنگھ دے دور بارے اوہناں کول پکی پیڈی دلیل نہیں ایس لئی اوہ آپ لکھدے نیں ”ایس حالت وچ اسیں اُپر وکت سی حرفی (صاحب سنگھ رچت سی حرفی) توں سسے دے سنگدھ ہون کر کے پہلے ہون دی مانتا نہیں دے سکدے“۔⁽⁶⁾ تھہ لکھت سلطان محمد دی سی حرفی دا نقل سماں اوہناں 1797ء دسیا اے پر شاعر بارے معلومات نہ ہون دا اقرار کیتا اے۔ اوہناں نقل دا سماں تے دے دتا اے پر تخلیق دا سال اک سال پہلے دا وی ہوسکدا اے تے زیادہ وی۔ مہر سنگھ دی سی حرفی سوئی مہینوال دے حوالے نال وی اوہناں کوئی سال درج نہیں کیتا۔ اوہناں دے دادا کیسر سنگھ چھتر دا دور 1780-1705 درج کیتا اے تے دسیا اے جے مہر سنگھ اوہناں دا پوترا سی۔ مہر سنگھ نے اپنا 1266 چھنداں دا اک قصہ John Beams نوں 1859ء وچ آپ پیش کیتا سی جیہڑا کہ Office Library Records, London وچ پیا ہویا اے⁽⁷⁾ جیہدے توں پتہ چلدا اے جے اوہ انہویں صدی دے چھیویں دھا کے وچ زندہ سن۔ جیہدی بنیاد تے مہر سنگھ ہوراں دا ذکر ہاشم شاہ ہوراں توں پہلے نہیں کیتا جاسکدا۔

میاں محمد بخش ہوراں اپنی لکھت قصہ سوئی مہینوال وچ اپنے توں پہلاں ایہ قصہ لکھن والیاں چار شاعراں دا ذکر کیتا اے جیہناں وچ ہاشم شاہ ہوراں توں پہلے حافظ برخوردار داناں لکھیا ہویا اے۔ جدوں کہ تاریخ وچ درج کسے وی حافظ دے قصہ سوئی مہینوال دی ہوند دا پتہ نہیں لگدا۔ ایس لئی سید ہاشم شاہ تھرپالوی نوں قصہ سوئی مہینوال دے پہلے لکھیار ہون دا مان حاصل اے۔ سید ہاشم شاہ ای اوہ لکھاری

نیں جیہناں دی مکمل تخلیق اچ وی موجوداے تے عام طور تے مل جاندی اے۔ ایس لئی سید ہاشم شاہ قصہ سوہنی مہینوال دے پہلے لکھیاریں۔⁽⁸⁾

سید محمد ہاشم شاہ تھر پالوی (1735-1843ء):

سید محمد ہاشم شاہ ہوری 27 نومبر 1735ء نوں مدینہ پاک وچ پیدا ہوئے۔ اوہناں دے والد سید محمد شریف ہاشمی سن جیہڑے کہ مدینہ شہر دے رہن والے سن۔ ہاشم شاہ ہوراں دی اوس ویلے عمر چار سال سی جدوں اوہناں دے والد مدینہ شریف توں دین دی تبلیغ لئی ٹرے تے ہندوستان دے ضلع امرت سر دے پنڈ ’جگ دیو کلاں‘ وچ آن وے۔⁽⁹⁾ سید محمد ہاشم شاہ اچ کوئی دے عالم فاضل سن۔ عربی، فارسی، اردو، ہندی، سنسکرت تے پنجابی زبان اُتے عبور رکھ دے سن۔ فارسی، ہندی تے اردو دے منے پرمنے شاعر سن جدوں کہ اوہناں نے پنجابی وچ وی اعلیٰ پائے دا ادب تخلیق کیتا۔ اوہ راجہ رنجیت سنگھ دے دربار وچ چنگی رسائی رکھ دے سن۔ راجہ صاحب ہوراں ولوں اوہناں نوں ستاراں گھماں جاگیر ملی سی جیہڑی اچ وی تھر پال ہاشم شاہ وچ اوہناں دے وارثاں کول موجوداے۔⁽¹⁰⁾ اوہناں دی شخصیت دے کئی پہلوں جیہناں بارے بھروسے جاکاری ڈاکٹر ہرنام سنگھ شان ہوراں دے پی ایچ ڈی دے مقالے وچ موجوداے، جتھوں سائیں احسان باجوه ہوراں لاہور چکیتے ”کلام سید ہاشم شاہ“ ترتیب دتا۔ راقم دے سامنے درجن بھر روایتاں موجود نیں پر اتھتھے سائیں احسان باجوه ہوراں دے ترتیب دتے ہوئے متن نوں سامنے رکھیا گیا اے۔ ہاشم شاہ دیاں کتاباں دی تفصیل انج اے:

- 1- دوہڑے اتے ڈیوڈھاں، 2- ڈیوڈھاں، 3- قصہ سسی پنوں، 4- قصہ سوہنی مہینوال، 5- قصہ شیریں فرہاد، 6- سی حرفیاں (سی حرفی ہیر رانجھا، سی حرفی غوث الاعظم، سی حرفی جگ دی بے ثباتی، سی حرفی سسی پنوں، سی حرفی درد و دراک، سی حرفی برہوں جدائی، سی حرفی عشق مجازی، سی حرفی قصیدہ غوثیہ)، 7- پوٹھی حکمت، 8- طب ہاشم، 9- تلمک پنج گرنختی، 10- چنتا ہر، 11- گیان پرکاش، 12- راج نیٹی، 13- گنج معانی یا فقر نامہ، 14- مثنوی ہاشم، 15- دیوان ہاشم، 16- چہار یار 17- گیان مالا، 18- زبدۃ الرمل، 19- بیاض ہاشم، 20- شلوک ہاشم⁽¹²⁾

ہاشم شاہ ہوری پنجابی عروض توں چنگے جانوسن⁽¹³⁾ اوہ قصہ سوہنی مہینوال 1829ء توں پہلاں ای لکھ چکے سن، کیوں جے 1829ء دا نقل کیتا اُتار ڈاکٹر گنڈا سنگھ ہوراں کول اوہناں دی ذاتی لائبریری وچ پیا ہویا اے⁽¹⁴⁾ ہاشم شاہ ہوراں نے ایہ واقعہ شاہ جہان (1658-1627ء) دے دور وچ واپر یا دیا اے۔ جیہدا حوالہ اُتے پیش کر دتا گیا اے۔⁽¹⁵⁾

ہاشم شاہ ہوراں دا ایہ قصہ چار چار مصرعیاں دے بنداں دی شکل وچ اے۔ دوہڑے یا دوہیہ

چھند چال دے 151 بند ایہدے وچ شامل نیں۔ قصے دا مڈھ حمد باری تعالیٰ دے تن بنداں توں بنھیا گیا اے۔ اگلے بند وچ شاعر نے عشق دی گل کیتی اے تے عاشقاں بارے اپنے وچار دے نیں۔ شاعر لکھدے نیں:

جد ایہ شان مراد عشق دی میں کر خیال پچھاتی
درد منداں دی صفتِ محبت، عین صحیح کر جاتی
تاں ایہ شوق پیا وچ دل دے، کرے محنت دن راتی
ہاشم درد منداں دی حالت کہی سدا رنگ رانی (16)

سید ہاشم شاہ دی ”سوئی مہینوال“ پنجابی داستانوی ادب وچ اک مان جوگ وادھا اے۔ اپنے اختصار پاروں کیہا جاسکدا اے جے گل ذرا کھول کے کیتی جاندی تے داستان ہو رنکھر کے سامنے آ جانی سی۔ ہاشم شاہ نے اپنی ایس داستان دی بنیاد بارے دس نہیں پائی۔ انج محسوس ہندا اے جیویں لوک داستان سن کے اوہناں اپنے لفظاں وچ ڈھال دتی۔ پہلے تن بنداں وچ شاعر نے خالق باری تے عشق دے مڈھ دی گل کیتی اے تے چوتھے بند وچ عشق دی اہمیت بیان کیتی اے۔ پنجویں بند وچ اوہناں قصہ لکھن دی وجہ انج دی اے:

اک دن شوق سمیں جگدیں پیٹھیاں وچ مسیتی یاراں درد ونداں فرمائش نال محبت کیتی
سوئی مہینوال بناو نال اوہناں جو بیتی ہاشم کون کتھایوں آ ہے کینہے نہ ظاہر کیتی (17)
ستویں بند وچ ٹلے دا تعارف پیش کیتا گیا اے تے اگلیاں بنداں وچ اوہدے فن تے مہارت اُتے چانن پایا گیا اے۔ ہاشم شاہ ہوراں سوئی دی گل ای بارہویں سال توں شروع کیتی اے۔ اک بند وچ سوئی دی گل کرن توں بعد مرزا عزت بیگ دی گل شروع کر دتی اے۔ اوہدے ماں پپو دی گل نہیں کیتی۔ پیالہ منگوانا، متاثر ہو کے ٹلے دی زیارت لئی جانا، سوئی نوں ویکھنا، عاشق ہونا، بھاٹڈے وینچنا، تے گھمیاں دا نوکر بن کے مچھاں چارن تک ساری گل شاعر نے کیتی اے پر اوہوا اختصار نال۔ ہاشم شاہ ہوراں مرزے نوں ٹلے دا نوکر نہیں بنایا سگوں ساریاں گھمیاں دا مال چارن تے لایا اے پر اوہ رہندا ٹلے دے گھر وچ اے۔ سوئی اوس ویلے تک بھولی بھالی تے مہینوال دے عشق توں انجان اے۔ بس مہینوال دی تکلیف، آہ زاری تے لاچاری نوں ویکھ کے دکھ محسوس کردی اے تے اوہدی غم خواری کرن دا چارا کر دی اے۔ ہسدے متھے ملدی اے تے ہمدردی جتانندی اے۔ محبت دے اظہار دا واقعہ شاعر نے انج بیان کیتا اے:

مہینوال ڈٹھی جد الفت ہس ہس یار یو لاوے اک تھوں چار ہو یا وچ خدمت شکر بجالیاوے
چوری داؤ لگے جد اُس نوں اپنا حال سناوے ہاشم دیس جواب نہ کوئی حال سوئی مسکاوے (18)
ایس اظہار توں بعد کہانی کاہلی کاہلی اگے ٹردی اے۔ سوئی دا پیار وودھدا اے، ملاقاتاں ہون

لگ پندیاں نیں، اک دن گل کھلر جاندی اے۔ تُلّا باہروں گل سن کے گھر آندا اے تے اوہدی تیویں وی مہینوال دی شکایت کردی اے۔ گھمیا مہینوال نوں نوکری توں جواب دے دیندے نیں، برے حالاں وچ پھر دیاں پھر دیاں اوہنوں اک ترکیب سُجھدی اے تے اوہ فقیری لباس پا کے گھر گھر منگنا شروع کر دیندا اے۔ اوہنوں گھمیا رچھان لیندے نیں تے صلاح کردے نیں جے ایس آفت توں جان چھڈان لئی مار دینا ای مناسب اے۔ ایہ سازش سوئی سن لیندی اے۔ اپنی راز دار سہیلی نوں سد کے مہینوال نوں آئندہ آن توں منع کر دیندی اے تے دریا توں پار لگی پا کے رہن دا مشورہ دیندی اے۔

ایہی گُو و تھ وچ چلاواں جیہا دینج بنا کے سوئی دا شہر دے دو جے پاسے ویاہ کر دتا جاندا اے۔ مہینوال نوں ایس دھرو دا پتہ لگدا اے تے اوہ ہور وی دُکھی ہو جاندا اے۔ سوئی کھانا پینا چھڈ دیندی اے۔ مہینوال نوں پتہ لگدا اے تے اوہ شام نوں مچھی دے کباب بھن کے رومال وچ بٹھ کے دریا پار کردا اے تے اوس جگہ اُتے پہنچ جاندا اے جتھے سوئی ستی پئی ہندی اے۔ اوہنوں ویکھ کے موئی پئی سوئی جاگ پیندی اے۔ دونوں رل کے کباب کھاندے تے گلاں باتاں کر دے نیں۔ روز انج ای ہون لگ پیا۔ اک دن دریا وچ ہڑ آ گیا، مچھی ہل گئی۔ مچھی ہتھ نہ آئی تے مہینوال نے اپنا پٹ چیر کے کباب بنائے، واہوا اوکھا ہو کے دریا پار کیتا تے یار کول پچا۔ سوئی نوں کباباں دا سواد وکھرا جیہا لگاتے اوہنے تھک دتا۔ جدوں مہینوال نے اصل گل دی تے سوئی حیران ہو کے تھہر گئی۔ اوسے ویلے اوہنے اپنا فیصلہ دے دتا جے اج توں بعد میں تینوں ملن لئی دریا پار آپ بچیا کراں گی۔ اوس رات توں بعد سوئی دریا پار کر کے مہینوال نوں آپ ملن جان لگ پئی۔ سوئی پکے گھڑے دی مدد نال دریا دے آر پار جاندی تے گھڑا اک جھنگی وچ لکا جاندی۔ جدوں گھمیا راں نوں پک ہو گیا تے اوہناں گھڑا کچے نال وٹا دتا۔ سوئی ویلے سر دریا تے چکی، گھڑا چکیا تے روز وانگ دریا وچ تھل پئی۔ کچا گھڑا کھر گیا تے سوئی ڈب گئی۔ آخری رات دا منظر تے سوئی دے ڈبن دی گل ہاشم شاہ ہوراں بڑے بھرویں انداز وچ بیان کیتی اے۔

سید ہاشم شاہ ہوراں بناں سرخیاں دے گل اگے ٹوری اے تے بڑے سچے ڈھنگ نال داستان نوں اُساریا اے۔ گل بہتے اختصار نال کیتی اے تے زبان بڑی ٹھیٹھ ورتی اے، صنعتاں دا ورتارا وی کیتا اے تے موقعے دی مناسبت نال محاوریاں تے اکھاٹاں دی ورتوں وی کیتی اے۔

سید ہاشم شاہ ہوراں توں بعد ساریاں شاعراں اپنی اپنی من مرضی تے عقل مطابق ایس قصے وچ وادھا یا گھٹا کیتا اے۔ نثر وچ لکھن والیاں تے فلم سازاں نے وی ایس کہانی نوں ودھا گھٹا کے اپنا رانجھا راضی کیتا اے۔

حافظ برخوردار مسلمانی والے (پ 1620ء):

حافظ برخوردار داناں برخوردار، قوم جٹ رانجھاتے تخلص حافظ سی۔ ایہناں رانجھے دے پنڈتخت ہزارے دے نیڑے پنڈ مسلمانی ضلع سرگودھا وچ جنم لیا۔ ایہ جنم 1620ء یاں 1030ھ دے نیڑے

تیڑے ہو یا۔ ذرا جوان ہوئے تے لاہور آگئے، فیر سیالکوٹ اپڑے تے اوتھے ای فوت ہوئے۔ حافظ صاحب قرآن دے حافظ سن تے علم نال شغف رکھن والے عالم تے شاعر سن۔ پڑھن پڑھان دے سلسلے وچ کئی تھانواں تے پھر دے پھر اندے رہے۔ جیہڑے جیہڑے پنڈ وچ بہہ کے کتاب لکھی اوتھے داناں ضرور لکھیا۔ ایس حوالے نال جہان آباد، چیمہ چٹھہ، پرگنہ لاہور، تخت ہزارہ تے رسول نگر دا ذکر وی کیتا جاندا اے۔⁽¹⁸⁾ اج کل برخوردار بارے واہو سارے مغالطے پا دتے گئے نیں۔ کسے نے تن برخوردار دے نیں تے کسے نے پنج۔ کیوں جے استھے ایس بحث وچ پین دی لوڑ نہیں ایس لئی اسی پنڈ مسلمان والے حافظ برخوردار تک اپنے آپ نوں روک کے رکھاں گے۔ ایہناں دیاں دیاں جان والیاں کتاباں ایہ نیں:

- 1- مرزا صاحبان، 2- سسی پنوں، 3- یوسف زلیخا، 4- شیریں فرہاد، 5- نہر العلوم،
- 6- بحر العلوم، 7- رسالہ نماز، 8- شمس العلوم، 9- مفتاح المصلیٰ، 10- فقہ اجمال،
- 11- نجات المسلمین، 12- بیان سایہ اصلی سی حرنی، 13- مفتاح السعادت،
- 14- میزان شریعت، 15- تنبیہ المفسدین، 16- شرف نکاح، 17- سراج
- المعاملات، 18- فرائض ہندی ترجمہ قصیدہ غوثیہ، 19- مسئلہ بانگ و نکاح،
- 20- شرح الحمد شریف، 21- رسالہ بوبل نماز، 22- شرح خلاصہ کیدانی فرائض
- ورشہ، 23- حکایت رسول پاک دی، 24- جنگ نامہ امام حسینؑ، 25- ترجمہ قصیدہ
- بانٹ سعادت، 26- رسالہ نادریہ، 27- قصیدہ کھیتری، 28- ہیر رانجھا، 29- چرخہ
- نامہ، 30- متفرق نظاماں، 31- انواع برخوردار⁽²⁰⁾

ایس فہرست وچ اوہناں دی سوئی مہینوال نامی کتاب شامل نہیں پریمیاں محمد بخش (1830-1904ء) نے اپنے قصے ’سوئی مہینوال‘ وچ اپنے توں پہلاں دے سوئی لیکھکاں دا ذکر کیتا اے۔ ایس حوالے نال اوہناں پہلا تخلیق کار حافظ برخوردار، دوجا سید ہاشم شاہ، تیجا احمد یار تے چوتھا قادر یار نوں منیا اے۔ پنجواں ناں اوہناں دا اپنا ایں۔ پہلے لیکھکاں دا ذکر اوہناں انج کیتا اے:

سسی پنوں والڑی ہوئی پُرانی گل	رانجھے ہیر سیال دی نشر ہوئی جل تھل
قصے سارے شاعراں لئے اگیرے مل	فیر ہُن مہینوال دی گل کہاں کر ول
عاشق تے معشوق وی ہوئے لکھ کروڑ	شاعر بہت اوہناں دیاں گئے کتاباں جوڑ
شرح مبارک شوق دی کسے نہ چاڑی توڑ	تیرھویں صدی ’محمد‘ سبھ گئے جگ چھوڑ
مالک ملک سخن دا، حافظ برخوردار	دوجا ہاشم شاہ سی، وچ ملک اشتہار
فیر ولایت شعر دی، لے لئی احمد یار	قادر یار محمد، کیتی چھیکو وار ⁽²¹⁾

حافظ برخوردار دے قصے دی ڈھونڈ بھال کئی حوالیاں نال کیتی گئی پر لہن وچ کامیابی نہ مل سکی۔ ایس حوالے نال پنجاب یونیورسٹی، لاہور دے پنجابی شعبے دلوں کھوج رسالے دا قلمی نسخہ نمبر تے

ڈاکٹر مان سنگھ امرت دے پی ایچ ڈی دے مقالے دی پھرولا پھرولی وی کیتی جا چکی اے۔ انج لکدا اے جے دنیا حافظ برخوردار دی ایس لکھت توں محروم ہو چکی اے۔

میاں بڈھا مشتاق گھڑتلی (پ 1857):

میاں بڈھا مشتاق گھڑتلی تحصیل پسرور ضلع سیالکوٹ وچ 1857ء وچ پیدا ہوئے۔⁽²²⁾ ایہناں اپنی ایس اٹھیاں دی کتاب وچ صرف سوہنی دے تے اوہدی ماں دے مکالے ای پیش کیتے نیں۔ ایس قصے دے سرورق تے سب توں پہلے ”العشق نار تحرق ماسوی اللہ“ لکھیا اے تے تھلے نال ای ”سی حرنی عشق انگیز دوہڑے درد آمیز“ درج اے۔ ایہدے اُتے ”مالکان“ پا کے تھلے کتب خانہ حنفیہ کشمیری بازار لاہور، بار دوم تے قیمت دو پیسہ درج کیتی ہوئی اے۔ بیشک ماں دھی دا اوہ مکالمہ قصے وچ بڑی اہمیت رکھدا اے:

لاموں لگن ماہی دی نی ایہ وگی دھر درگا ہوں
اتھے مرہم پٹی نے کی کرنا نی میں بھٹی تیز نگا ہوں
کر نہ جدا توں میرا دلبر ڈرنی درد منداں دی آہوں
چہاں پا نہ مشتاقاں تے جلدے تیل کڑا ہوں⁽²³⁾

سُندر سنگھ نام دھاری (1872ء):

قصے دے سرورق مطابق سُندر سنگھ سیالکوٹ ضلع وچ ڈفرداوا سی، پر کسے وجہ توں اوہ اپنے جدی پنڈ توں اُٹھ کے ضلع گوجرانوالے دے پنڈ بھلیر، چک نمبر 119 وچ جا گیا۔ اوہناں دے لکھے قصے سوہنی مہینوال توں بنا ہور کسے رچنا دی ٹوہ نہیں ملدی۔ پر چلت کہانی وچ شاعر نے کوئی تبدیلی نہیں کیتی۔⁽²⁴⁾ سوہنی تے مہینوال دے حسن نوں شاعر نے بڑے سچے ڈھنگ نال بیانیا اے:

سوہنی سوہنیاں دی سردار آہی	دتا اُس توں رب جمال آہا
سُرخ نین تے دھیریاں کالیاں سن	ایہدے وچ نہ فرق روال آہا
نک تیز تلوار دی دھار وانگوں	مکھ وانگ انار دے لال آہا
سوہنا رنگ سی اُس دا سیوں وانگر	کالے رنگ والا اُپر خال آہا
اوہدے دند آہے دانے موتیاں دے	متھا ڈھلکھدا وانگ مشال آہا
وانگ لال دے ہوٹھ سن لال اُس دے	ہوندا لال بھی دیکھ نہال آہا
وال ولاں والے کُنڈل دار آہے	جھوں عاشقاں دا آپنا کال آہا
سُندر سنگھ اوہ پری کوہ قاف دی سی	حُسن اُسدا بہت کمال آہا ⁽²⁵⁾

مستری نور الدین (پ 1900):

مستری نور الدین ٹائپ فونڈر تھے اور دولو بھیلو، تھانہ سمڑیال، تحصیل سمڑیال ضلع سیالکوٹ دے رہن والے سن۔ بعد وچ شیرانوالہ دروازہ لاہور منتقل ہو گئے سن۔ اوہ مستری سن تے لوہے، پتل، تانبے تے لکڑی اُتے حرف تیار کردے سن۔ مستری ہوری وزیر ہند پریس امرتسر وچ ملازم سن، 1900ء وچ اوہناں دی ایسے پریس توں کتاب شائع ہوئی سی۔⁽²⁶⁾

اوہناں اپنی کتاب ”قصہ سوئی مہینوال“ دا مڈھ حمد، نعت، صفت چار یار تے مدح حضرت پیران پیر روشن ضمیر شیخ سید عبدالقادر جیلانی توں بنھیا اے۔ صفحہ نمبر ۴ توں قصے دا باقاعدہ آغاز ہو یا اے۔ نور الدین ہوری دسدے نیں جے مرزا عزت بیگ نے چودہ علماں وچ مہارت حاصل کیتی تے شکار کرن دے گرو وی سکھے۔ نور الدین ہوراں نے وی کہانی تقریباً سید فضل شاہ ہوراں والی رکھی اے۔ ایہناں وی عنوان سارے فارسی وچ لکھے نیں۔ ”در بیان درد فراق سوئی“ دے پٹھ لکھے ہوئے دوجے بند وچ مستری نور الدین لکھدے نیں:

سوہنی آکھدی اکھیاں لگیاں نوں درشن یار دا روز جو پاندیاں سن
اودوں ہسدیاں وسدیاں رسدیاں سن ہُن رو کے نین وہاندیاں سن
آکھاں باز آؤ آون باز ناہیں ہتھوں باز سندا تاہنا کھاندیاں سن
ہُن یار دے پیار دیدار باہجوں چھم چھم آنسو برساندیاں سن
کشف عشق اندر مبتلا ہو کے پیچ پاندیاں پیچ لڑاندیاں سن
عشق گھیریاں تے زبراں زیر ہویاں وانگوں پیش میرے پیش آندیاں سن
رکھن اپنی وچ تصویر تیری نالے نظر نظیر لگاندیاں سن
نور الدین ہُن ویلیاں بیتیاں نوں پچھو تاندیاں حال ونجان دیاں سن⁽²⁷⁾

واصف بڈیانوی (1942-2003ء):

واصف بڈیانوی یکم جنوری 1942ء نوں پیدا ہوئے۔ اوہناں جم دیاں سار وٹڈ دے رہ پھڑ ویکھے تے انگریز دی کانی وٹڈ دے بھگتیاں بھگتے۔ اوہناں دے وڈکیاں نے اند پور موہڑی انڈیا توں گھر بار چھڈ کے بڈیانہ پسرور وچ آن ڈیرے لائے۔ شیر محمد ہوراں دے گھر جمن والے ایس بال نے سکول گیوں بغیر پنجابی زبان تے ادب نوں 3 سوتوں ودھ کتاباں دان کیتیاں۔ ایہناں وچ دو اردو کتاباں وی شامل نیں۔⁽²⁸⁾ زندگی دیاں 61 بہاراں ویکھے کے واصف بڈیانوی ہوری 4 جولائی 2003ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے⁽²⁹⁾ ایہناں دیاں 326 کتاباں دی فہرست میری ان چھپی کتاب ”واصف بڈیانوی شخصیت اور

فن“ وچ موجود اے جدوں کہ میجر خالد محمود ہوراں اپنے ایم فل دے مقالے وچ اوہناں دیاں 331 کتاباں دا ذکر کیتا اے۔⁽³⁰⁾

اوہناں نے اپنی کتاب ”سوئی مہینوال“ چوہدری محمد افضل گجراتی دی فرمائش تے لکھی۔⁽³¹⁾ کتاب دے مکھ پنے تے چھپن دی تاریخ 2003ء اے جدوں کہ دوجے صفحے تے چھپن دا سال 1991ء لکھیا ہویا اے جیہدے توں پتا لگدا اے جے 2003ء وچ ایہ کتاب دوجی وار چھپی ہووے گی۔ ایہدے کا تب القمر پخوانہ سیالکوٹ سن جدوں کہ چھاپن والیاں وچ اوہناں اپنے پتراں ظہور واصف تے صائم واصف دے ناں لکھے ہوئے نیں۔ ایس کتابچے دے تن حصے بن دے نیں۔ اک سی حرفی، دو جا ماہیا، تے تینا حصہ باقی شاعری۔ کتاب دے مڈھ وچ اک اک صفحے دیاں چار نظمیں نیں، صفحہ نمبر 7 توں 17 تک اک سی حرفی اے جیہدے وچ صرف سوئی دی گل کیتی گئی اے۔ صفحہ نمبر 19 توں ”ماہیا“ شروع ہندا اے۔ ایس عنوان پٹھ واصف ہوراں 116 ماہیہ لکھے نیں جیہناں وچ بڑے اختصار نال سوئی مہینوال دی داستان بیان کیتی اے۔ اپنی پوری کتاب وچ واصف ہوراں نے سوئی نوں وفا دی علامت بنا کے دکھالیا اے تے اوہناں نے اپنے آپ نوں سوئی متھ کے اپنے مہینوال نوں اپنی وفاداری دالیقین دوان دا چاراکیتا اے۔ نظمیں دکھ دکھ موضوعاں اُتے نیں، کجھ داستان دے حوالے نال نیں تے کجھ شاعر دے اپنے حوالے نال۔ کتاب دا مجموعی رنگ صوفیانہ اے۔ جدوں سوئی دا گھڑا کھرن لگدا اے اوس مقام تے شاعر بیان کردا اے:

پانیاں	پانیاں	تویاں	نیں	بختاں ہار دتی کچیاں نال اڑیاں نیں
سوئی	جاندی	مر	دی	اے
گھر	جانا	کچیاں	نیں	پلے پار لگن رل بہناں سچیاں نیں
مت	پانیاں	ماری	اے	آخر ہار دیندی کچیاں نال یاری اے
پکا	سمجھ	کے	پھڑ	بیٹھی
				گھڑیا نہ دوڑیں رکھیں لاج جے چڑھ بیٹھی ⁽³²⁾

امام الدین (پ 1331ھ):

امام الدین دی سوئی دے سرورق تے نظر ماریے تے اک گل سامنے آندی اے جے شاعر اللہ ماہی دا پترسی تے اوہدی ذات نجاری۔ اوہ پکی گڑھی ضلع سیالکوٹ تحصیل ڈسکہ دارہن والا سی تے اوہدا ڈاکخانہ سوہدرہ سی۔ بعد وچ اوہ سیالکوٹ شہر دے محلے آجڑیاں متصل شیخ سوداگر وچ آن وسے سن۔ ایس کتاب نوں لالہ شکر داس دے پرنٹنگ پریس تے چھاپیا گیا سی،⁽³³⁾ جدوں ایہ کتاب پہلی واری چھپی سی ایہدی قیمت چار آنے رکھی گئی سی۔ بسم اللہ لکھن توں بعد قصے دا مڈھ حمد باری تعالیٰ، نعت رسول مقبول ﷺ مع چہار یار کبار، ذکر امام حسن و حسینؑ، مدح پیران پیر دستگیر تے مناجات توں بنھیا گیا اے۔

کتاب وچ کہانی فضل شاہ ہوراں والی ای اے پرتھوڑے بہتے وادھے گھاٹے وی نظر آندی نیں۔ امام الدین ہوراں گل بڑی سانجھ سودھ کے کیتی اے۔ مہینوال دے پیو دا ناں ”کرم بیگ“،⁽³⁴⁾ لکھیا اے تے اگے چل کے سوئی دے سوہرے دا ناں شاہو گھمیار تے سوئی دے خصم دا ناں مہتاں لکھیا اے۔ امام الدین ہوراں سوئی مہینوال دے عشق نوں حقیقی قرار دتا اے⁽³⁵⁾ تے اوہناں نوں پہلے دن دا وعدہ نبھان والا آکھیا اے۔ سرخیاں فارسی وچ نیں۔ ایہناں دی سوئی مہینوال کچھے چھپی فہرست دے مطابق اوہناں دیاں ایہ کتاباں چھپ چکیاں نیں:

- 1۔ چن محرم وکلام عاشق، 2۔ جھوک امام حسین، 3۔ جھوک نوشہ والی، 4۔ ڈاچی یار دی، 5۔ باراں ماہ شوق رسولی، 6۔ کلام سسی، 7۔ پنج گنج، 8۔ ڈولی نامہ، 9۔ محبت کا میوہ، 10۔ قصہ حضرت ایوب صابر کلاں زیر طبع، 11۔ سوئی مہینوال⁽³⁶⁾

کتاب وچ شاعر نے اپنے پیر ہوراں بارے دس پائی اے جے شاہ دین قادری بصر متصل مانگا ظفر وال دے رہن والے سن، ایس کتاب وچ اوہناں اپنے کچھ بھناں دے ناں وی دے نیں جیویں: کریم بخش (پولیس وچ)، خیر دین (کالے راواں دا)، محمد یار، محمد الدین (سیالکوٹ) تے رکھا وغیرہ۔⁽³⁷⁾ کتاب بارے مصنف بقلم خود لکھدے نیں:

تیرا سو اکتی سی سن ہجری جس دن ہویا ایہ ذکر عیان دلبر
کارن دوستاں دل دیاں جانیاں دے لایا جسم دا کل تران دلبر
سنوں صاف جد صاف مضمون ہویا ڈٹھا شاعراں اہل گمان دلبر
دیکھ دیکھ کے شعر شریف شاعر آکھن دس توں پتہ نشان دلبر
تاں میں آکھیا دوستو بیٹھ جاؤ میں گل عجز تھیں کراں عیان دلبر
دساں پنڈ دا پتہ نشان سارا نالے دوستاں درد دیان دلبر
ناصر خان دا قلعہ ہے پنڈ میرا پکی گڑھی مشہور پچھان دلبر
ضلع شہر سلکوٹ تحصیل ڈسکہ متصل سودھرا کوپرا جان دلبر
گجراں چیمپانڈی دی دتی گل آہی کئی کمدے کراں بیان دلبر
کسے نال نہ دکھ تے ویر رکھدے ہراک خلق دے نال بلان دلبر⁽³⁸⁾

عاطف سوہلوی (پ 1950ء):

میاں عاطف غفور سوہلوی 1950ء وچ موضع سوہل تحصیل پسرور ضلع سیالکوٹ وچ پیدا ہوئے۔⁽³⁹⁾ واصف بڈیانوی دے شاگرد تے اجو کے دور دے پنجابی قصہ کار نیں۔ نعت گوئی وچ وی اوہ اچ کوئی دے شاعر نیں۔ ڈاکٹر حفیظ احمد نے اپنیاں دو کتاباں وچ اوہناں دا ذکر کیتا اے تے ڈاکٹر شہباز

ملک دی پنجابی کتابیات وچ وی اوہناں دیاں کتاباں دا ذکر ملدا اے۔ ایہناں دیاں چھپیاں کتاباں ایہ نیں:

- 1- زندگی میلہ کوئی دن دا، 2- عاطف دیاں نعتاں، 3- نوری جلوے، 4- صدائے عاطف، 5- صدائے مٹی، 6- صغراں دے ہاڑے، 7- بی بی رانی، 8- ویاہ دا پواڑہ، 9- میں جاناں میں کی آں، 10- سحرے رونے، 11- درجگری دوہڑے، 12- نگے زخم بہتے آنسو، 13- گلشنِ مصطفیٰ، 14- درِ مصطفیٰ، 15- سسی دا پٹوں، 16- واصفی چکارے، 17- آفتاب سحر گلشن، 18- پنج وگدے دریا، 19- سوئی مہینوال، 20- آخری عاشق مرزا صاحبان، 21- ہیر سیالاں دی، 22- حسینی دوہڑے، 23- لچپال مرشد، 24- انسان تے زمانہ، 25- اللہ، محمد، عشق، (40) 26- محبوب خدا (41)

عاطف غفور عاطف سولہوی دی سوئی مہینوال دے سرورق اُتے فوٹو بہر رانجھے دی بنی ہوئی اے۔ ایس کتاب دا سرورق آرٹ پیپر تے چھپیا ہویا اے۔ ایہدی کتابت سیالکوٹ دے مشہور کاتب محمد شفیع چشتی پکا گڑھا ہوراں کیتی سی۔ ایہدے اُتے کتاب دا ناں ”پچی داستان سوئی مہینوال عرف عاطف دی سوئی“ لکھیا ہویا اے۔ اتھے مصنف نے اپنا پتا عاطف ٹرنک ہاؤس اڈہ بڈیانہ تحصیل پرورد ضلع سیالکوٹ درج کیتا اے۔ کتاب وچ پہلا تے دو جصفحہ دو واری آیا اے تے دونوں واری صفحہ نمبر 2 تے عاطف دی دکھ دکھ فوٹو لگی ہوئی اے۔ وڈی تختی دے 190 صفحیاں اُتے کھلری ہوئی ایس کتاب وچ شاعر نے ”حالاتِ زندگی دے کجھ موڑ تے کجھ یاداں“ دے عنوان پٹھ صفحہ نمبر 3 تے 4 اُتے اپنے بارے چانن پایا اے۔ چوتھے صفحے تے واصف بڈیانوی، الحاج صائم چشتی تے صوفی عظمت پرور، عظمت سکوی دیاں منظوم تقریظاں نیں۔ ایس توں اڈ کتاب وچ صائم چشتی، واصف بڈیانوی دیاں اک اک واری ہورتے غضب سولہوی، نور حسین دردی دیاں تقریظاں وی شامل نیں۔ مصنف نے کتاب 20 دسمبر 1982ء نوں ختم کیتی سی۔ (42)

مصنف نے کتاب دا مڈھ حمد باری تعالیٰ، نعت رسول مقبول ﷺ، صفت خلفائے رسولؐ، غوث الاعظم جیلانی، حضرت عشق، شہزادگان حسن حسین علیہم السلام توں نبھیا اے حضرت مرشدی سید عارف حسین شاہ بارے اپنے جذبیاں دا اظہار وی کیتا اے۔ مڈھ وچ شاعر نے دسیا اے جے ایس کتاب وچ کہانی تے سوئی مہینوال دی بیان ہوئی اے پرایہ در دسارے میرے اپنے نیں:

لکھاں گیت محبوب دے ہجر اندر کڈاں دل دا ساڑ بخار مولا

جان تڑپدی مچھلی بن پانی منگاں دلبر دا نت دیدار مولا (43)

عاطف نے ٹکے نوں عظیم کاریگر لکھیا اے تے دائم ہوراں وانگ خالق حقیقی نال جالمایا اے۔ سوئی دے جمن توں لے کے بارہاں سالاں تک دا حال سال بہ سال لکھیا اے تے نال ای بلخ بخارے

نوں بہشت وانگوں آکھ کے مرزا علی بیگ دی گل ٹور دتی اے۔ فقیر دی دعا، مرزا عزت بیگ دا جمنّا، پڑھنا لکھنا جوان ہونا تے دلی دی سیر لئی ماں پیو دی مرضی دے خلاف یاراں نال ٹرنا، دلی اپڑنا، شاہجہان نال ملاقات تے واپسی تے لاہوروں گجرات اپڑنا باقی شاعراں وانگ کہانی اے پر عاطف کول تصوف تے معرفت بہتی اے۔ عاطف سوہلوی دی لکھی ہوئی داستان مکمل اے تے ایہدے وچ دائم تے اوہناں توں پہلے والیاں ساریاں کہانیاں نوں سامنے رکھ کے توڑ چاڑن دی کوشش نظر آندی اے۔ ایہدے وچ تصوف وی اے تے مجاز وی۔ عاطف سوہلوی بھانڈیاں دی تعریف کردیاں ہوياں مرزا عزت بیگ دی زبان وچ انج گل کردا اے:

کارِگیر تیری کارِگیری اُتوں وکھ وکھ کے دل پرچاؤنے نی
پنجاں نال پنجاواں دا نفع لینا اساں ایہو جے نفعے کماؤنے نی
تیری دے صورت وچ بھانڈیاں دے تینوں سمجھ کے سیس نواؤنے نی
عاطف عشق دے چھیڑ کے راگ سچے اساں گیت پریت دے گاؤنے نی⁽⁴⁴⁾

شبیر حسین شبیر سُخوی (ش 1995ء):

شبیر حسین شبیر سُخوی پنڈ سُنیاں، ڈاکخانہ جوڑیاں تحصیل ضلع سیالکوٹ دے رہن والے نیں، اوہناں 30 اگست 1995ء نوں بدھ والے دن ایہ کتاب مکمل کیتی سی۔ ایہدی کتابت محمد حنیف بھٹی دفتر ہفت روزہ ”انکار“ نہال چند سٹریٹ سیالکوٹ نے کیتی سی تے ایہدا دیباچہ پروفیسر محمد اصغر سودائی ہوراں لکھیا سی۔ ایس دیباچے وچ اوہناں شبیر حسین شبیر نوں پختہ شاعر کہن توں وکھ مہینوال، رانجھاتے مجنوں نوں سچے پیار تے حقیقی عشق دی علامت وی قرار دتا سی۔ راقم کول موجود کتاب اُتے شاعر دے دستخطاں تھلے 11 دسمبر 1997ء لکھیا ہويا اے جیہدے توں پتہ چل دا اے جے ایہ کتاب 1997ء توں پہلاں چھپ چکی سی۔⁽⁴⁵⁾

شاعر نے اپنی کتاب ”داستان سوخی مہینوال“ دا مڈھ روایتی انداز وچ حمد، نعت، منقبت (چار یاڑ)، شہید اعظم (حضرت امام حسینؑ)، عزت مآب آدمؑ توں بعد دیس پنجاب توں بٹھیا اے تے آخری سرخی وچ قائد اعظم نوں خراج عقیدت وی پیش کیتا اے۔ شاعر اپنی سوچ تے ذہن دا جواب وی شعراں وچ پیش کردا اے تے تھان سر شاعر دا قول توں وی کم لیتا اے۔ شبیر ہوراں دلی شوق تے یاراں دی فرمائش نوں قصہ لکھن دی وجہ دسیا اے۔ تُلے دی تعریف کردیاں ہوياں شاعر ملاوٹ تے بے ایمانی دی ننڈیا وی کر جاندا اے۔ قصہ مکمل اے تے اپنی نوعیت دی چنگی کوشش اے۔ ”شاعر دا قول“ پڑھ شاعر لکھدا اے:

جتھے چاہوے عشق اگ لا آپی جتھے بہہ رہے مورچہ مل میاں

اے تخت ہزارا چھڈ کے تے گل دیندا اے جھنگ دے ول میاں
دیندا کرن آرام نہیں جھنگ وچ وی کہے چل میاں ایتھوں چل میاں
اے تاں زاہداں نوں روہڑ لے جاندی مینیں عشق دی اکوای ٹھل میاں
جیہڑا سبق پڑھائے اُس تے عمل کرائے کرن دیندا ناہیں دوجی گل میاں
بچھے راز نہ رہن دے پردیاں وچ کوٹھے چڑھ کھڑکاوند اٹل میاں
اک پل چ خاک رُلا دیندا بھادیں ہوئے کڈی بل بل میاں
چنگے چنگے شبیر اس توں منکن پناہ ساتھوں ٹل میاں ساتھوں ٹل میاں⁽⁴⁶⁾

محمد عبدالحفیظ قریشی:

مولوی محمد عبدالحفیظ قریشی، مسکین تخلص کردے سن۔ اوہ پھگواڑے دے وسنیک سن تے او تھے
ہی کتاباں وچ تے جلد اں پنھن دا دھندا کردے سن۔ اُونہاں اپنے قصے دا ناں ”سوئی مسکین بطرز
جدید“ رکھیا سی۔ ایس قصے نوں شاعر نے آپ ای کشن سٹیم پریس، جلندھرتوں چھپوایا سی۔ شاعر دا ایہ
قصہ 4 صفحیاں تے کھلایا ہویا اے۔⁽⁴⁷⁾ ”سوئی مسکین“ وچ مولوی محمد حفیظ قریشی ہوراں سوئی دے حسن
نوں انج بیان کیتا اے جیویں مورتی بنا چھڈی ہووے:

جی گھر گھمیاں پیارے، نام اُس داسی تُلّا
رات شب قدر دی پیدا ہوئی، پہنیا توری ہُلّا
ورھے ستویں دی ہوئی سوئی، مُلاں چا بُلایا
قرآن شریف دے پڑھنے خاطر، اُس نوں چا بھُلیا
نام سوئی تے صورت سوئی، آہی یوسف ثانی
واگ زلیخا خلقت یارو، ویکھ ہوئی دیوانی
اسمانی حُوراں تے ہوو فرشتے، ویکھدیاں شرماون
آدم ہوو فرشتے یارو، عاشق ہو ہو جاوون⁽⁴⁸⁾

میاں احمد دین:

احمد دین دی جنم بھومیں منڈیاں، ضلع سیالکوٹ اے۔ سوئی دا قصہ اُونے ڈرامے دی صنف
وچ لکھیا، جیہدا پورا ناں ”احمد دین دا بے نظیر تحفہ ڈراما سوئی مہینوال“ اے۔ شاعر نے ایس قصے وچ
مکالمے دا ڈھنگ ورتیا اے، زبان سوکھی رکھی اے تے خیال رکھیا اے جے عام لوک ایہدے توں سواد
حاصل کر سکن۔ قصہ لکھن یا چھپن دے سال بارے کوئی پتہ نہیں گدا۔ ایہدے وچ شاعر نے اپنے دور

دیاں مشہور دھنناں نوں سامنے رکھیا اے تے اوہناں دی طرز ورتی اے۔ ایس قصے وچ شاعر نے کورڑا چھند تے پینت دے وزن وچ شاعری کیتی اے۔ محسوس ہندا اے جے ایہ قصہ ویسویں صدی دے تیجے دہاکے وچ لکھیا گیا ہووے گا۔ شاعر لکھدے نیں:

تیرے ظالم عشق ستایا، دتا مار سوہنے
سانوں ہس کے تے دیو خاں دیدار سوہنے
مینوں رات دینیں نہ بھلدی تیری ایہ تصویر نی
تیرے عشق نے مار مُکایا، ہويا حال فقیر نی
کھڑی رہیوں نہ دین ایمان تے
دُکھ بن گئے ہزاراں، میری جان تے
مہینوال پیارے والا لواں نام پتار نی
رسم پاک خُداوند والی تن من دیواں وار نی
مینوں نام خُدا دے کردے ندیوں پار گھڑیا وے
ہتھ جوڑاں تے مٹناں کردی، سُن پُکار گھڑیا وے⁽⁴⁹⁾

اکبر علی غازی، پروفیسر (1971ء):

اکبر علی اپنا تخلص غازی کر دے نیں تے قلمی ناں اکبر علی غازی ورت دے نیں۔
12 دسمبر 1971ء نوں جڑانوالہ فیصل آباد دے اک پنڈ وچ پیدا ہوئے۔ 71ء دی جنگ دی وجہ توں
ایہناں دا خاندان سوجوال شکر گڑھ توں مہاجر ہو کے اوتھے جا کے ٹھہریا ہو یا سی۔ 2000ء توں تحقیق،
تنقید تے مضمون نویسی نال جڑے ہوئے نیں۔ 2003ء وچ ایہناں پہلی اردو غزل تخلیق کیتی۔ اردو، پنجابی
وچ شاعری کر دے نیں۔ سرائیکی وچ وی نظم لکھی اے۔ ایہناں دیاں چھپیاں کتاباں دی فہرست انج
اے:

- 1۔ اک املا شاعر واصف بڈیانوی حیاتی تے شاعری (پنجابی)، 2۔ ماں بولی
دے وارث (پنجابی)، 3۔ اک نونیکا صوفی شاعر شاہ دین سروری قادری
(پنجابی)، 4۔ چوہدری نواب الدین گجر: شخصیت اور فن (اردو، پنجابی)، 5۔ ملک
وال دے ہیرے (پنجابی)، 6۔ ملک وال کے ہیرے (اردو)، 7۔ تذکرہ
شعراے منڈی بہاؤ الدین (اردو)، 8۔ اُڑتے پتے، عاصی گیلانی کا شعری
انتخاب (ترتیب)، 9۔ مہینوال دی وار تے ماں بولی دا پیار

ایس مضمون وچ دسے ہوئے علاقے دے باراں قصہ گو شاعراں دی حیاتی تے اوہناں دے سؤنی مہینوال دیاں قصیاں تے مختصر جیہا چانن پایا گیا اے جیہناں وچ سید ہاشم شاہ تھراپالوی، حافظ برخوردار رانجھا مسلمانی والے، میاں بڈھا مشتاق گھڑتی، سندر سنگھ نام دھاری، مستری نور الدین، واصف بڈیانوی، امام الدین، عاطف سولہوی، شبیر حسین شبیر خٹوی، محمد عبدالحفظ قریشی، میاں احمد دین تے پروفیسر اکبر علی غازی

داناں شامل اے۔ ایہناں قصیاں وچ بڑی حد تک رلدے رلدے کردار تے واقعات شامل نیں پر کہانی تے اسلوب وچ قابل ذکر حد تک وکھرا پن وی نظر آندا اے۔

References:

- * Lecturer Punjabi, Govt. Degree College (Boys), Rahwali, Gujranwala
- 1- Sain Ahsan Bajwa. Kalam Syed Hashim Shah (Tharpal Narowal: Hashim Shah Memorial Trust, 2016) 5.
- 2- Man Singh Amrit Dr. Punjabi Sohni ka wda Aloo Chana Timak Adain, Lipi Antar, Ashiq Ali Faisal (Qalmi, Mamlook, Raqim) 37.
- 3- Hasim Shah, Syed, Sohni Mahinwal Hashim Shah (Lahore: Allah Walay ki Quami Dukan N.A) 2
- 4- Man Singh Amrit Dr. Punjabi Sohni ka wda Aloo Chana Timak Adain, Lipi Antar, Ashiq Ali Faisal (Jaranwala, Qalmi, Mamlook, Raqim) 37.
- 5- Man Singh Amrit Dr, 27,28.
- 6- Man Singh Amrit Dr, 337
- 7- Man Singh Amrit Dr, 35
- 8- Man Singh Amrit Dr, 37
- 9- Sain Ahsan Bajwa. Kalam Syed Hashim Shah, 5.
- 10- Sain Ahsan Bajwa. Kalam Syed Hashim Shah, 6.
- 11- Hafeez Ahmad, Dr. Qissa Yousaf Zulaikha (Lahore: Punjab Institute of Language Art & Culture, 2016) 56.
- 12- Sain Ahsan Bajwa. Kalam Syed Hashim Shah, 4.
- 13- Hafeez Ahmad, Dr, 56.
- 14- Man Singh Amrit, Dr, 37.
- 15- Sain Ahsan Bajwa. Kalam Syed Hashim Shah, 2.
- 16- Ahsan Ullah Tahir & Amjad Ali Bhati, Dr. Kalam-e-Hasim Shah (Lahore: Aziz Publisher, 2006) 143.
- 17- Ahsan Ullah Tahir & Amjad Ali Bhati, Dr. Kalam-e-Hasim Shah, 146
- 18- Ahsan Ullah Tahir & Amjad Ali Bhati, Dr. Kalam-e-Hasim Shah, 162
- 19- Abdul Ghafoor Qurashi, Punjabi Adab Di Kahani (Lahore: Taj Book Dipo, 1956) 243.
- 20- Abdul Ghafoor Qurashi, Punjabi Adab Di Kahani, 243.
- 21- Mian Muhammad Baksh, Qissa Sohni Mahinwal (Deena: Chaudhary Brothers Book Saller, N.A) 33
- 22- Man Singh Amrit, Dr, 41.
- 23- Mian Badha Mushtaq Ghar Tali, Jawab Ohee wa Sawal Sohni Ba Madar

- (Lahore: Meer Ameer Baksh & Sons, N.A) 8.
- 24- Man Singh Amrit, Dr, 145.
- 25- Man Singh Amrit, Dr, 146.
- 26- Noor-ud-Din, Mistri, Qissa Sohni Mahinwal (Amritsar: Wazir Hind Press, 1900) Sarwarq
- 27- Noor-ud-Din, Mistri, 32.
- 28- Akbar Ali Ghazi. Ek Unmila Shaier Wasif Badyanwi Hayati ty Shairi (Badyana: Halqa Ahbab Sukhan Bazm Wasif, 2001) 3.
- 29- Khalid Mahmood, Major. Punjabi Adab ky Faroog May Wasif Badyanwi ka Hissa, Muqala M.Phil Pakistani Zubanayn (Islamabad: AIOU, 2013) 33.
- 30- Khalid Mahmood, Major. 20-31,
- 31- Wasif Badyanwi. Sohni Mahinwal Di Sachi Dastan (Badyana: Maktaba Wasfi Astana, 2003) 39.
- 32- Wasif Badyanwi. 2-31.
- 33- Imam Din. Sohni Mahinwal Kalaan (Lahore: Arya Steem Press, N.A) Sarwarq.
- 34- Imam Din, 12.
- 35- Imam Din, 60.
- 36- Imam Din, 64.
- 37- Imam Din, 60.
- 38- Imam Din, 62.
- 39- Atif Sohalwi. Sohni Mahinwal (Lahore: Hameed Book Dipu Qazafi Market Urdu Bazar, N.A) 3.
- 40- Atif Sohalwi Sefai. Allah Muhammad Ishq (Lahore: Hameed Book Dipu, N.A) Pichla Sarwarq.
- 41- Atif Ghafoor Sohalwi Nal Mulaqar, 20-7-2018 Sham 3 Wajy
- 42- Atif Sohalwi. Sohni Mahinwal, 180
- 43- Atif Sohalwi. Sohni Mahinwal, 11.
- 44- Atif Sohalwi. Sohni Mahinwal, 51.
- 45- Shabir Hussain Shabir Sakhnoi. Dastan Sohni Mahinwal (N.A, N.A, N.A), Sarwarq
- 46- Shabir Hussain Shabir Sakhnoi, 27.
- 47- Man Singh Amrit, Dr, 204.
- 48- Man Singh Amrit, Dr, 205,
- 49- Man Singh Amrit, Dr, 129.
- 50- Akbar Ali Ghazi. Mahinwal Di War Tay Maa Boli Da Pyar (Lahore: Idara Punjabi Likharian, 2018) Pichla Sarwarq
- 51- Akbar Ali Ghazi, 4.